

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ НОРМАТИВНОСТІ: ВПЛИВ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ НА ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПОЛЕ ПРАВА

RETHINKING NORMATIVITY: THE INFLUENCE OF LEGAL CULTURE ON THE FUNCTIONAL FIELD OF LAW

Агатій Ю.Д., здобувач кафедри права
імені академіка УАН о. Івана Луцького
ЗВО «Університет Короля Данила»

Метою статті є комплексне теоретико-правове дослідження трансформації уявлень про нормативність у контексті розвитку правової культури. У межах роботи ставиться завдання виявити, як зміна культурного виміру права, зокрема зростання ролі правосвідомості, юридичних цінностей і практик, зумовлює розширення функціонального поля права від традиційно регулятивного до комунікативного, аксіологічного та інтегративного. Стаття спрямована на обґрунтування необхідності міждисциплінарного підходу до аналізу правових норм і функцій права з урахуванням впливу правової культури як чинника переосмислення нормативності в умовах сучасних правових трансформацій. У результаті дослідження встановлено, що нормативність у праві більше не може розглядатися виключно як формальна ознака юридичної норми чи засіб імперативного регулювання. Її зміст істотно змінюється під впливом правової культури, яка вносить до правового дискурсу аксіологічні, гуманістичні та комунікативні аспекти. Показано, що трансформація уявлень про нормативність зумовлена переосмисленням джерел права, зміною характеру правотворення, посиленням ролі м'якого права, звичаїв, етичних та транснаціональних норм. У дослідженні доведено, що правова культура, зокрема її складові це правосвідомість, правові цінності, моделі поведінки, вони не лише відображають, а й активно формують нормативний порядок, розширюючи функціональне поле права поза межі традиційної регулятивності. Такий підхід дозволяє розглядати право як відкриту, багатовимірну систему, що інтегрує норми, принципи та соціальні смисли в єдину цілісність. Наукова новизна дослідження полягає в концептуалізації впливу правової культури на переосмислення поняття нормативності в сучасній юридичній науці. Уперше здійснено системне узагальнення сучасних міждисциплінарних підходів до розуміння нормативності не лише як формальної категорії, а як динамічного соціокультурного явища, що залежить від рівня правової культури суспільства. Запропоновано трактувати нормативність як багатовимірний феномен, у якому поєднуються регулятивна, аксіологічна та комунікативна функції, що змінюються відповідно до трансформацій правосвідомості, джерел легітиматії права та соціального контексту його дії. Практична значимість дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані для удосконалення методологічних підходів у викладанні філософії права, теорії держави і права та правової культури у закладах вищої юридичної освіти. Запропоноване бачення нормативності як динамічного, культурно зумовленого явища сприяє формуванню критичного правового мислення, здатного реагувати на виклики правового плюралізму, глобалізації та м'яких форм регулювання. Одержані висновки можуть бути застосовані при оцінці ефективності правових норм, у правотворчості та правозастосуванні, зокрема в процесі адаптації нормативної бази до сучасних ціннісних і культурних трансформацій.

Ключові слова: нормативність, правова культура, праворозуміння, функції права, аксіологія права, правосвідомість, герменевтика, правовий дискурс, правові практики, культурна легітиматія.

The aim of this article is to conduct a comprehensive theoretical and legal study of the transformation of the concept of normativity in the context of the development of legal culture. The objective is to identify how shifts in the cultural dimension of law particularly the growing role of legal consciousness, legal values, and practices contribute to the expansion of the functional field of law from traditionally regulatory functions to communicative, axiological, and integrative dimensions. The article seeks to justify the necessity of an interdisciplinary approach to analyzing legal norms and the functions of law, taking into account the influence of legal culture as a factor in rethinking normativity under conditions of contemporary legal transformations. The study establishes that normativity in law can no longer be considered solely a formal feature of legal norms or a tool of imperative regulation. Its content is significantly reshaped under the influence of legal culture, which introduces axiological, humanistic, and communicative dimensions into the legal discourse. The transformation of the notion of normativity is shown to be driven by changes in the sources of law, the nature of law-making, and the increasing significance of soft law, custom, ethical standards, and transnational norms. The research demonstrates that legal culture including legal consciousness, values, and behavioral models not only reflects but actively shapes the normative order, extending the functional scope of law beyond traditional regulatory frameworks. This approach allows law to be seen as an open, multidimensional system that integrates norms, principles, and social meanings into a coherent whole. The scientific novelty of the study lies in the conceptualization of the influence of legal culture on the rethinking of normativity in modern legal science. For the first time, a systematic synthesis of contemporary interdisciplinary approaches to normativity is presented, not merely as a formal category but as a dynamic socio-cultural phenomenon influenced by the level of legal culture in society. The article proposes understanding normativity as a multidimensional construct that combines regulatory, axiological, and communicative functions, which evolve in response to transformations in legal consciousness, sources of legal legitimacy, and the social context of legal action. The practical value of this research lies in its potential application to improving methodological approaches to teaching philosophy of law, theory of state and law, and legal culture in institutions of higher legal education. The proposed vision of normativity as a dynamic and culturally determined phenomenon contributes to the development of critical legal thinking capable of addressing the challenges of legal pluralism, globalization, and soft forms of regulation. The findings may be applied in evaluating the effectiveness of legal norms, in law-making and law enforcement, particularly in adapting legal frameworks to current value-based and cultural transformations.

Key words: normativity, legal culture, legal understanding, functions of law, legal axiology, legal consciousness, hermeneutics, legal discourse, legal practices, cultural legitimacy.

Актуальність теми. У контексті глибоких трансформацій правової реальності, зумовлених глобалізаційними, культурними та ціннісними змінами, виникає необхідність переосмислення нормативності як основоположної категорії юридичної науки. Домінування імперативно-регулятивного бачення норм у межах юридичного позитивізму більше не відповідає складності правової дійсності, що дедалі більше включає культурні, моральні, етичні та комунікативні чинники. У цьому контексті проблема полягає у тому, щоб дослідити, яким

чином правова культура, як сукупність цінностей, уявлень, моделей правової поведінки, а також впливає на зміст і функції нормативності в сучасному праві, трансформуючи її межі та засади. Ігнорування цієї взаємодії призводить до редуційного трактування права та недостатнього розуміння його функціонального потенціалу в умовах соціальних трансформацій. Тому постає наукова проблема виявлення та осмислення ролі правової культури у переосмисленні нормативності як основи функціонального оновлення правової системи.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання нормативності, її сутності та функцій активно досліджуються у межах філософії права, загальної теорії права, соціології права та правової герменевтики. У науковому дискурсі сформувались різні концептуальні підходи до розуміння нормативності: від класичного нормативізму до постпозитивістських і міждисциплінарних моделей. Сучасні теоретико-правові студії звертають увагу на обмеженість суто формального бачення норми як імперативу, наголошуючи на її аксіологічному, комунікативному та культурному вимірах. Особливе значення надається взаємозв'язку між правовою культурою, правосвідомістю і нормативною структурою права. У науковій літературі дедалі частіше акцентується на необхідності переосмислення нормативності в контексті правового плюралізму, м'якого права, етичного регулювання та транснаціональних правових практик, що засвідчує актуальність і недостатню розробленість комплексного дослідження даної проблематики.

Виклад основного матеріалу дослідження. У межах юридичного позитивізму традиційне розуміння нормативності ототожнюється зі здатністю правової норми встановлювати загальнообов'язкові правила поведінки, що мають формально визначений характер і санкціонуються державою.

Водночас, подальший розвиток правової науки продемонстрував обмеженість такого формалізованого бачення. Нормативність не вичерпується самою наявністю припису вона має глибший, змістовніший вимір. Зокрема, важливим є розмежування понять «норма», «нормативність» і «нормативний порядок». Якщо правова норма це конкретне правило, сформульоване у вигляді дозволу, заборони або зобов'язання, то нормативність це властивість або якість, яка робить певне правило значущим у межах правової системи. Нормативний порядок, у свою чергу, є складною сукупністю інституцій, процедур і правових практик, що формують соціальну й правову упорядкованість. Такий порядок може включати як формальні закріплені норми, так і неформальні регулятори, а саме етичні, культурні, ментальні, які впливають на правосприйняття.

Такий підхід сформувався на ґрунті ідей Дж. Остіна, І. Бенґама, а згодом набув завершеної форми у «Чистій теорії права» Г. Кельзена. У цьому контексті нормативність розглядається як внутрішня системна властивість права, яка гарантує його обов'язковість та ієрархічну впорядкованість [14, с. 275-283].

Межі формального підходу до правових норм стають особливо очевидними в умовах сучасної правової динаміки. Сфера міжнародного, екологічного чи інформаційного права значною мірою характеризується так званими «м'якими нормами», які не мають юридично обов'язкового статусу, проте чинять істотний вплив на поведінку суб'єктів. У таких випадках нормативність не зводиться до санкцій чи формальної визначеності вона є функцією довіри, авторитету й культурного прийняття [8, с. 61-64]. В умовах плюралізму правових джерел і децентралізації владин повноважень право перестає бути виключно державною прерогативою й дедалі більше набуває характеру відкритої комунікативної системи.

З огляду на це, нормативність варто розглядати не як статичну ознаку правової норми, а як динамічну якість, що постає внаслідок взаємодії юридичного тексту з правовою культурою, суспільними очікуваннями та контекстом правозастосування [15, с. 412-431]. На мою думку, нормативність у сучасному правовому полі набуває гібридного характеру вона водночас формальна і аксіологічна, об'єктивна і суб'єктивна, текстуальна і комунікативна. Її переосмислення є необхідною передумовою для формування актуальної теорії права, що відповідатиме умовам глобалізації, цифровізації та зростання ролі міждисциплінарних правових практик.

Правова культура виступає багатовимірним соціально-правовим феноменом, що охоплює сукупність знань, уявлень, оцінок, моделей поведінки, а також правових інститутів, через які здійснюється взаємодія індивіда й суспільства з правом. У загальнотеоретичному вимірі

правова культура включає такі складові, як правосвідомість, правові цінності, традиції, звички, а також усталені практики реалізації й тлумачення правових норм. Структурно правову культуру можна поділити на індивідуальну, групову та суспільну, кожна з яких здійснює свій вплив на формування уявлень про право, його призначення та легітимність. Науковці вказують, що правова культура не лише відображає рівень розвитку правової системи, а й визначає характер її функціонування, зокрема у сфері нормативності [5, с. 33-38].

Вплив правової культури на уявлення про джерела, зміст і легітимність правових норм є суттєвим. У рамках позитивістської доктрини джерело права трактується як офіційно встановлений акт це закон, нормативний договір чи рішення суду. Проте культурологічний підхід дозволяє вийти за межі формальної ієрархії джерел та враховувати неформалізовані чинники, які визначають дієвість норм у конкретному суспільстві. Наприклад, у країнах загального права вирішальне значення мають судові прецеденти, тоді як у континентальній правовій традиції головним джерелом є закон [4, с. 12-18]. Але в обох випадках дієвість і сприйняття норми зумовлюється правовою культурою, а рівнем правової освіти, повагою до права, довірою до судів тощо. Правова культура формує уявлення про межі легітимності права: вона може як підтримувати існуючий правопорядок, так і ставити його під сумнів, коли останній суперечить усталеним цінностям чи моральним нормам суспільства.

Правосвідомість і правові практики це ключові культурні регулятори нормативності. Правосвідомість як складова правової культури відображає ставлення до права, уявлення про його справедливість, обов'язковість, необхідність дотримання норм. Вона є не лише психологічною реакцією, а й критерієм, за яким суспільство оцінює легітимність правових рішень [7, с. 124]. За відсутності відповідності між формальною нормою і рівнем правосвідомості виникає правовий нігілізм, що свідчить про розрив між правом як текстом і правом як культурою. Окрім того, важливу роль відіграють правові практики стабільні моделі поведінки суб'єктів права, що виникають у процесі правозастосування [10, с. 183-204]. Вони формують «живе право», яке нерідко виходить за межі офіційної норми і коригує її зміст у відповідності до соціального контексту. Таким чином, правова культура діє як фільтр, що визначає, які норми сприймаються, як вони тлумачаться і реалізуються на практиці.

Слід відзначити, що недооцінення правової культури як чинника нормативності веде до спрощеного, технократичного розуміння права, що може бути неефективним у контексті складних соціальних трансформацій [17, с. 147]. У сучасному світі, де норми дедалі частіше формуються поза межами держави, а саме правова культура слугує основою для оцінки їхньої легітимності й прийнятності. Норма, яка ігнорує культурну специфіку або не резонує з цінностями суспільства, втрачає свою нормативність, навіть залишаючись юридично обов'язковою. Отже, правову культуру варто розглядати не як похідну від права, а як його первинну умову. Такий підхід відкриває можливості для глибшого переосмислення нормативності в умовах глобалізації, мультикультурності та цифрової трансформації права [12, с. 418].

Трансформація функціонального поля права в умовах постпозитивістської юридичної думки відображає глибинні зрушення в уявленнях про його сутність, цілі та соціальне призначення. Традиційне праворозуміння, зосереджене на регулятивній та охоронній функціях, передбачало сприйняття права як інструмента встановлення формально визначених приписів, що мають забезпечувати правопорядок через заборону, дозвіл і зобов'язання, підкріплені державною санкцією [6, с. 45-53]. Це розуміння відповідало нормативістській парадигмі, де право постає як система імперативів, спрямованих на упорядкування суспільних відносин у межах чітко визначеної юридичної моделі. Така модель, незважаючи на її логічну заверше-

ність і стабілізуючу роль, виявилась недостатньою для відображення складної, динамічної та ціннісно-насиченої правової реальності сучасного світу.

Вихід за межі регулятивної та охоронної функцій зумовлений зростанням значущості гуманістичних орієнтирів у праві. Зокрема, у XX–XXI століттях акцент почав зміщуватися на захист людської гідності, фундаментальних прав і свобод особи, що вимагає від права не лише формального регулювання, а й здатності реагувати на морально-соціальні виклики. Внаслідок цього в юридичному дискурсі набули актуальності гуманістична, комунікативна та інтегративна функції права [9, с. 281]. Гуманістична функція проявляється в здатності права гарантувати повагу до особистості, сприяти її самореалізації, рівності та справедливості. Комунікативна функція, розроблена в межах герменевтичної й дискурсивної теорії (зокрема Ю. Габермасом), розглядає право як засіб публічного діалогу, інструмент узгодження інтересів у багатоманітному соціумі. Інтегративна функція полягає в об'єднанні правових норм, цінностей, звичаїв, інститутів у єдине правове середовище, здатне забезпечити соціальну згуртованість, стабільність і правову ідентичність [12, с. 142–156].

Особливе значення у процесі цієї трансформації відіграє правова культура як фактор аксіологізації права. Саме правова культура зумовлює, які функції права набувають домінуючого значення в конкретному суспільстві, як сприймається легітимність норми та якими критеріями визначається її соціальна ефективність. У контексті зростання правового плюралізму, розмивання меж між традиційним і м'яким правом, саме культура забезпечує легітимізацію нових форм нормативності. З огляду на це, функції права перестають бути суто технічними характеристиками правового регулювання вони перетворюються на культурно детерміновані способи взаємодії індивіда й суспільства з правовою дійсністю [16, с. 355–370].

Вважаємо, сучасна правова система повинна враховувати не лише функціональну багатогранність права, а й його гнучкість, відкритість до ціннісного переосмислення. Інакше кажучи, право не може більше функціонувати як ієрархічна конструкція норм, що існує незалежно від соціального контексту воно дедалі більше постає як процес, як «жива» комунікація, де функції не задані наперед, а формуються внаслідок соціальної взаємодії, правозастосування та інтерпретації [3, с. 22–30]. Трансформація функціонального поля права свідчить про те, що нове праворозуміння ґрунтується не лише на нормативній, а й на ціннісній та комунікативній природі права, що робить правову культуру не периферійним, а центральним фактором у сучасному правовому мисленні [1, с. 437].

У постпозитивістській парадигмі праворозуміння спостерігається докорінне переосмислення сутності нормативності, що виходить за межі традиційного нормативізму з його уявленням про правову норму як формально визначений, санкціонований державою припис. У цьому контексті вагому роль відіграють герменевтичні, дискурсивні

й міждисциплінарні підходи, які розглядають норму не як готову об'єктивну конструкцію, а як результат тлумачення, соціальної взаємодії та ціннісного узгодження [11, с. 328].

Герменевтика права, представлена зокрема працями Ганса-Георга Гадамера та Алекса Кауфмана, трактує правову норму як відкритий текст, зміст якого формується в процесі інтерпретації залежно від соціального, історичного й аксіологічного контексту. Згідно з цим підходом, нормативність не зводиться до буквального змісту закону, а реалізується через розуміння суб'єктом права правового змісту й цінностей, які за ним стоять [13, с. 178–189]. Відтак, кожен акт правозастосування є водночас актом інтерпретації, в якому проявляється творчий, а не механічний характер юридичної діяльності. Така позиція долає формалізм нормативізму, пропонуючи більш гнучку й адаптивну модель правового мислення.

У межах теорії правового дискурсу, особливо в роботах Юргена Габермаса, норма постає як продукт публічної комунікації, в якій беруть участь усі зацікавлені сторони, а її легітимність визначається не лише формальним джерелом, а й здатністю пройти «дискурсивну перевірку» на раціональність, етичну виправданість і консенсус. Таким чином, нормативність пов'язується з процедурою прийняття норм і рівнем їх прийняття учасниками правових відносин. У цьому вимірі право не просто регулює поведінку воно забезпечує комунікативну раціональність, яка легітимує саму структуру правової системи як відкритої і демократичної [12, с. 530–544].

Постпозитивістські підходи також актуалізують зміну нормативного виміру в умовах появи нових форм права, зокрема неформалізовані правові норми, звичаєвих, етичних та транснаціональних механізмів регулювання. У таких умовах норми дедалі частіше втрачають жорстку форму припису і постають як гнучкі, адаптивні правила поведінки, які впливають на юридичну реальність через переконання, узвичаєння, корпоративні стандарти чи міжнародну практику [2, с. 67–75]. Це стосується, зокрема, екологічного права, права у сфері штучного інтелекту, інформаційного права, де традиційна форма «закон–санкція» не є достатньо ефективною. У таких умовах право набуває рис морального, комунікативного та стратегічного інструмента, який повинен бути гнучким, контекстуальним і відкритим до постійного переосмислення.

Варто відзначити, що сучасна теорія нормативності повинна відмовитися від ідеї монополії державного позитивного права на користь багаторівневого, багатофункціонального підходу. Норма права повинна осмислюватися як комунікативна і культурна структура, що формується в процесі соціальної взаємодії, здатна відображати не лише юридичні, а й етичні, політичні, екологічні та культурні детермінанти сучасного правопорядку. Такий підхід сприяє формуванню більш справедливої, відкритої та легітимної правової системи, у центрі якої перебуває не механізм примусу, а здатність права бути виразником суспільних цінностей і засобом їх реалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусак Т. Г. Теорія держави і права: підручник. Львів: Світ, 2002. 472 с.
2. Вітрук Н. С. Правова культура як фактор легітимізації права. *Вісн. Акад. прав. наук України*. 2019. № 2. С. 67–75.
3. Козюбра М. І. Сучасне праворозуміння: проблеми і перспективи. *Право України*. 2018. № 11. С. 22–30.
4. Липинський В. Право і мораль у контексті правової культури. *Юрид. вісн.* 2021. № 3. С. 12–18.
5. Погоріло В. Ф. Правова культура як складник правової держави. *Право і сусп.-во*. 2019. № 4. С. 33–38.
6. Протасов В. Нормативність права: традиції і нові підходи. *Право України*. 2020. № 5. С. 45–53.
7. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. Київ: Атіка, 2006. 176 с.
8. Шуміло Н. М. М'яке право у правовій системі сучасності. *Юрид. наук. електрон. журн.* 2020. № 5. С. 61–64.
9. Dworkin R. *Law's Empire*. Cambridge: Harvard University Press, 1986. 470 p.
10. Fuller L. *The Morality of Law*. New Haven: Yale University Press, 1969. 262 p.
11. Gadamer H. G. *Truth and Method: Foundations of Philosophical Hermeneutics*. Trans. from German. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck); New York: Continuum, 2nd rev. ed., 1989. 533 p.
12. Habermas J. *Between Facts and Norms*. Cambridge: MIT Press, 1996. 635 p.
13. Kaufmann A. *Introduction to Legal Philosophy and Contemporary Theory of Law*. Heidelberg: C.F. Müller, 4th rev. ed., 1985. 445 p.
14. Kelsen H. *Pure Theory of Law*. Berkeley; Los Angeles, CA: University of California Press, 1967 (reprint 2005). 356 p.
15. Luhmann N. *Law as a Social System*. Oxford: Oxford University Press, 2004. 472 p.
16. Suksi M. Soft Law and European Integration. *European Law Journal*. 2018. Vol. 24, No. 4. P. 355–370.
17. Tamanaha B. Z. *A General Jurisprudence of Law and Society*. Oxford: Oxford University Press, 2001. 284 p.